

Philippe Van Parijs

Moet Europa Belgisch zijn ?
Over het democratische staatsburgerschap
in meertalige samenlevingen¹

'Laten wij nogmaals even kijken naar België, onze constitutionele 'modelstaat', het monarchale eldorado met de breedste 'democratische' basis, de universiteit van de Berlijnse staatslieden en de trots van de *Kölnische Zeitung*.' Met deze woorden begint Karl Marx (1848: 333) een artikel dat verschenen is in de *Neue Rheinische Zeitung*. Hij beschrijft hoofdzakelijk de groei van armoede en misdaad in de 'Modellstaat Belgien', de zogenaamde voorbeeldige 'democratische modelstaat België', en suggereert op overtuigende wijze dat ook het liberale kapitalisme wat minder mooie kanten heeft – wat de economische successen ervan ook zijn. Hoewel zijn artikel verschenen zou kunnen zijn onder de ietwat frivole titel die ik aan deze bijdrage heb gegeven, verschilt mijn doelstelling nogal van de zijne. Ik waarschuw u er daarom nu reeds voor dat mijn antwoord – ongetwijfeld in tegenstelling tot dat van Marx – positief zal zijn. Mijn stelling klinkt minder ernstig en zal daarom minder reden tot bezorgdheid vormen dan wanneer ik 'Belgisch' in de vraag zou hebben vervangen door 'Duits', 'Frans', 'Brits' of zelfs 'Nederlands'. Ik zal u bovendien niet vragen het huidige Ego van België als wensbaar voor de institutionele toekomst van de Europese Unie te beschouwen – dat zou van een zekere arrogantie getuigen –, maar als het ware zijn Superego; niet de huidige institutionele

Philippe Van Parijs

structuur van België, maar wel waarheen het volgens mij dringend de stap moet zetten.

Concreet zal ik in deze uiteenzetting de contouren schetsen van twee fundamentele uitdagingen waarop de Belgische instellingen een coherent antwoord moeten geven. Het vinden van een dergelijk antwoord ligt helemaal niet voor de hand, alleen al omdat de twee uitdagingen tegenstrijdige eisen met zich mee lijken te brengen. Echter, het eigenlijke voortbestaan van het land en – wat belangrijker is – de instandhouding van de combinatie van uitgebreide vrijheid en genereuze solidariteit, die het land samen met zijn buurlanden tijdens de twintigste eeuw heeft kunnen ontwikkelen, zijn gestoeld op de identificatie en toepassing van zo'n antwoord. Kort samengevat zal de uiteenzetting over mogelijke antwoorden op de eerste uitdaging aantonen hoe de eisen van het democratische staatsburgerschap de territoriale scheiding – volgens taalkundige lijnen – van het laatste veeltalige en soevereine deel van het meertalige Habsburgse Rijk in de hand werken. Het woord staatsburgerschap mag echter geen inhoudsloos begrip worden op de globale markt. Daarom zal ik vervolgens – nog korter – trachten aan te tonen dat, wat de tweede uitdaging betreft, wij deze democratische impuls moeten weerstaan en de instellingen van het land moeten trachten te herstructureren. Zij moeten wendbaar maar ook krachtig worden en op een duurzame wijze aangepast zijn aan de omvangrijke autonomie waarvan de hoofdzakelijk eentalige regio's genieten. Tegen deze achtergrond zal ik er ten slotte op wijzen dat de Europese Unie als geheel zich almaar meer met dit probleem geconfronteerd ziet – hoewel de evolutie hier als het ware omgekeerd verloopt – en ik zal kort aangeven hoe men over een analoog antwoord moet nadenken en hoe men het in de praktijk moet brengen.

Moet Europa Belgisch zijn?

De democratische uitdaging

De eerste uitdaging kan men op veel wijzen voorstellen. Ik verkiez echter de versie die John Stuart Mill eraan verleent in een veelbetekenende passage van het zestiende hoofdstuk van *Considerations on Representative Government*. Nadat hij welwillend heeft opgemerkt dat ‘de Vlaamse en Waalse provincies van België, hoewel zij verschillen van ras en taal, toch een groter gevoel van gemeenschappelijke nationaliteit bezitten dan eerstgenoemde met Nederland of laatstgenoemde met Frankrijk’, uit Mill zijn bekende (bijna) beschuldiging aan het adres van meertalige democratieën:

‘Vrije instellingen kunnen bijna niet bestaan in een land dat verschillende nationaliteiten omvat. De verenigde publieke opinie, die noodzakelijk is voor de werking van een representatieve regering, kan niet bestaan in een volk waarvan de leden geen sympathie voor elkaar voelen, en *vooral niet wanneer zij verschillende talen spreken en lezen*. De krachten die opinies vormen en beslissend zijn voor de politieke bepalingen variëren per land-deel. Verschillende leiders genieten het vertrouwen van verschillende delen van het land. Dezelfde boeken, kranten, pamfletten en toespraken bereiken hen niet. Het ene deel van het land weet niet welke opinies of drijfkrachten circuleren in het andere. [...] Wegens bovenvermelde redenen is een noodzakelijke voorwaarde van het bestaan van vrije instellingen doorgaans dat de grenslijnen van de regeringen overwegend moeten samenvallen met die van de nationaliteiten.’ (Mill 1861: 291-294, mijn cursivering).

Zonder een aantal nuances en beschrijvingen kan ik Mills stelling in de volgende, onverbloemde vorm gieten: ‘Geen leefbare democratie zonder een taalkundig eengemaakte demos.’ Deze stelling noem ik vanaf hier eenvoudigweg *de democratische uitdaging*.

Het proces dat Mill beschrijft was gedurende lange tijd nauwelijks waarneembaar in België, voornamelijk omdat het land – zowel het Noorden als het Zuiden – bestuurd werd door een Franssprekende elite. Vandaag is het echter volop aan de gang. Ik

Philippe Van Parijs

vermeld slechts drie indicatoren.² Traditioneel kijken de Walen slechts zeer weinig naar de Vlaamse tv, maar we zien nu ook dat de Vlaamse kijkers gedurende nog maar 0,7% van hun televisietijd naar Franstalige Belgische kanalen kijken (BRTN 1996). Zelfs in Brussel beweert 85% van de Franstaligen nooit een Vlaamse krant te lezen (Fondation francophone de Belgique 1997:23). Als we voor de periode 1954-1993 kijken naar de kans met betrekking tot de afstand om van een Waalse naar een Vlaamse plaats te verhuizen (of vice versa), dan zien we dat deze gedaald is van een half naar een derde van de kans om te verhuizen naar een plaats binnen dezelfde streek (Poulain en Foulon 1998: 55-56).

‘Het resultaat,’ zoals de socioloog Kas Deprez (1998) zegt, ‘is dat een authentiek Belgisch wijgevoel niet meer mogelijk is.’ Of zoals politicoloog Wilfried Dewachter (1996: 136) in de stijl van Mill stelt: ‘De mensen van de andere gemeenschap van het land zijn vrijwel buitenlanders. Als er zoveel wederzijdse onwetendheid en bijgevolg zo’n gebrek aan wederzijds begrip bestaan in de twee delen van het land, is het nogal moeilijk voor een politiek systeem om naar behoren te blijven functioneren.’ Iedereen die de Belgische politiek de laatste decennia gevolgd heeft, zal erkennen dat dit probleem almaar erger wordt. Iedereen die de analyse van Mill leest, zal inzien dat dit probleem niet wordt veroorzaakt door een inherent gebrek van de Belgische bevolking, maar dat dit paradigmatisch is voor alle meertalige democratieën. Vandaag bestaan er ongeveer 6.000 levende talen die over 211 soevereine staten moeten worden verdeeld; we zien ook dat de formele democratie traag terrein wint. Daarom verdient dit probleem ongetwijfeld veel meer aandacht en mag men eentalige democratieën niet langer beschouwen als ‘standaardgevallen’.

Wat kan men eraan doen? Hoe kan men aan de voorwaarde van Mill, de eengemaakte demos, voldoen? Alvorens te kijken naar wat men terecht de enige vier opties kan noemen, moet ik

Moet Europa Belgisch zijn?

een cruciale ambiguïteit verhelpen uit mijn formulering van de democratische uitdaging. Zoals duidelijk is gebleken tijdens een polemiek tussen Dieter Grimm (1995) en Jürgen Habermas (1995) over het democratische potentieel van de Europese Unie, kan men een 'eengemaakte demos' opvatten als ofwel een 'homogene ethnos' of een 'gemeenschappelijk forum'. In de eerste opvatting, die haar oorsprong vindt bij Carl Schmitt (1926: 14), is een democratie enkel mogelijk voor een homogeen volk; een volk dat niet zozeer raciale zuiverheid moet bezitten, maar wel een gezamenlijke cultuur en identiteit. De taal is hier een cruciale component van de cultuur van een volk. In de tweede opvatting, die volgens mij Mills analyse het treffendst weergeeft, is een democratie alleen mogelijk voor een volk dat communiceert; een volk met misschien niet dezelfde cultuur of identiteit in de strikte zin van het woord, maar dat wel beschikt over een gemeenschappelijke ruimte om te praten en beslissingen te nemen. De taal is hier slechts een communicatiemiddel. De taalkundige voorwaarden zullen waarschijnlijk minder strikt zijn voor een gemeenschappelijk forum dan voor een homogene ethos en daarom zou deze verduidelijking van cruciaal belang kunnen blijken; zo niet zou men onterecht een aantal veelbelovende opties uitsluiten.

1. Veralgemeende eentaligheid

De meest voor de hand liggende wijze om aan Mills voorwaarde van een levensvatbare democratie te voldoen, bestaat er natuurlijk in één enkele taal in te voeren in het hele land. Het staat vast dat andere landen deze strategie met succes hebben toegepast. In 1789 was het Frans bijvoorbeeld de moedertaal van minder dan 50% van de toenmalige bevolking van het gebied dat vandaag Frankrijk vormt. Sommige leden van de politieke elite van België hebben ongetwijfeld ook overwogen een soortgelijke strategie

Philippe Van Parijs

toe te passen. Er bestaat een onverbloemd citaat terzake dat vaak wordt toegeschreven aan Charles Rogier, die een van de eerste Eerste Ministers van België (1847-1852) en een invloedrijke liberale politicus was tijdens de eerste vijftig jaar na de Belgische onafhankelijkheid:

'De grondbeginselen van een goed beleid zijn gebaseerd op het exclusieve gebruik van een taal en het is duidelijk dat het Frans de enige taal van België moet zijn. Om dit te bereiken moeten alle burgerlijke en militaire ambten gedurende een bepaalde tijd worden toevertrouwd aan de Walen en Luxemburgers: de Vlamingen, die tijdelijk niet kunnen genieten van de voordelen die deze ambten met zich meebrengen, zullen zo verplicht worden Frans te leren en alzo zal het Germaanse element geleidelijk aan worden vernietigd in België.'³

Ik moet hieraan toevoegen dat er in die tijd geen gebrek was aan allerlei verheven rechtvaardigingen van deze harde aanpak. Zelfs Friedrich Engels stond bijvoorbeeld niet erg positief tegenover de verdediging van zwakkere talen en culturen: 'Op grond van hetzelfde recht als dat waarmee Frankrijk Vlaanderen, Lotharingen en de Elzas heeft ingenomen en vroeg of laat België zal innemen, neemt Duitsland Sleeswijk in: het gaat om het recht der beschaving tegen barbaarsheid, om vooruitgang tegen stagnatie.' (Engels 1848: 423). Evenmin kan men van Mill zelf zeggen dat zijn voorkeur niet uitging naar deze tactiek om de democratische uitdaging, die hijzelf zo krachtig omschreef, te verwezenlijken:

'De ervaring toont aan dat een nationaliteit met een andere kan smelten en erin kan worden opgenomen: als het aanvankelijk een inferieur en minder ontwikkeld deel van het menselijke ras betreft, valt die opname voor hen erg voordelig uit. Niemand kan ontkennen dat het voor een Bretoen, Bask of een Franstalige inwoner uit Navarra niet gunstiger is in de stroom der ideeën en gevoelens van een erg geciviliseerd en ontwikkeld volk te worden opgenomen – het gaat erom lid te zijn van de Franse nationaliteit, op gelijke voet van alle voorrechten van het Franse staatsburgerschap gebruik te kunnen maken, door Frankrijk beschermd te worden en te kunnen genieten van de waardigheid en het prestige van

Moet Europa Belgisch zijn?

het Franse gezag – dan zich vast te klampen aan de eigen geboortegrond, dat quasi primitieve overblijfsel van vervlogen tijden, dan zich blijven te wentelen in de kleine gepersonaliseerde wereld, zonder deel te nemen aan of belangstelling te tonen voor wat er omgaat in de wereld rondom zich. Dezelfde opmerking geldt ook voor de Welshman of de Schot uit de Highlands, die lid zijn van de Britse natie.’ (Mill 1861: 294-295).

Nochtans is het België zo niet vergaan. Waarom niet? Voornamelijk omdat er voldoende, invloedrijke en georganiseerde Vlamingen waren die inzagen dat het in hun aller belang was gelijke rechten voor hun eigen taal op te eisen, of tenminste toch voor een taal die veel meer dan het Frans verwant was met hun streektaal. Om deze reden concurreerden twee taalkundige ‘nation-building’-processen met elkaar, en één heeft de strijd verloren. Enerzijds was er het centrale gezag van een zich industrialiserend land dat er alle belang bij had een goed opgeleid en mobiel arbeidspotentieel uit te breiden via een taalkundig uniforme overheid, leger en – vooral – onderwijs. Dit is in hoofdzaak het mechanisme dat speelt in het proces dat Ernest Gellner (1983: 139-140) met zijn beroemd geworden woorden heeft beschreven als een overgang van Kokoshka naar Modigliani, van een taalkundige kaart van Europa die eruitziet als een bont kluwen van kleuren naar een kaart waarop vrijwel uniforme vlakken keurig worden gescheiden door dikke, zwarte lijnen die de politieke grenzen weergeven. Anderzijds is er de strijd voor officiële erkenning binnen een bepaald gebied van een – tot nog toe niet erkende – taal. Benedict Anderson (1993: 615-617) heeft in dit opzicht een verhelderende metafoor geformuleerd. Hij zegt dat dit werkt als een toltarief: de plaatselijke bewoners kunnen nu zeggen tegen de mensen die van het centrum komen: ‘Kom maar, drijf hier handel, werk hier en neemt u de leiding maar over, maar van nu af aan zal u wel onze taal moeten leren en mag u van ons niet verwachten dat wij uw taal zullen spreken.’ Daardoor zullen er dan weer nieuwe grenzen ontstaan en nieuwe lijnen worden getrok-

Philippe Van Parijs

ken of meer worden geaccentueerd, wat op zichzelf de modiglianisatie niet uitsluit, maar er wel toe dwingt zich af te spelen op een kleinere schaal. In tegenstelling tot wat vaak gebeurt, heeft in dit geval het verzet tegen deze tendens gewonnen. Bovendien is dat maar goed ook. Waarom? Het antwoord ligt niet voor de hand. Er bestaat immers geen gebrek aan argumenten die op basis van efficiëntie en gelijkheid de taalkundige homogenisering steunen, die landen steunen bij de onderdrukking van hun minderheidstalen. Het feit dat ik het verzet goedkeur, heeft niets te maken met enig vermeend recht van talen om te overleven, noch met de veronderstelling dat wij de cultuur van onze voorouders in stand moeten houden, noch met de esthetische waarde van taalkundige diversiteit. Volgens mij zijn er slechts twee soorten argumenten belangrijk. Het ene is consequentialistisch en heeft betrekking op lange termijn. Het andere is gebaseerd op rechtvaardigheid en betreft alleen de overgangperiode.

Aangezien taalkundige homogeniteit de communicatie vergemakkelijkt en mobiliteit in de hand werkt, is er geen gebrek aan voordelen op basis van efficiëntie. Nochtans zijn er twee gevolgen van taalkundige diversiteit die in bepaalde omstandigheden deze voordelen meer dan teniet kunnen doen. Gezien de aard en het bereik van de huidige media, is taalkundige diversiteit de sterkste en steeds meer de enige degelijke bescherming van culturele diversiteit. Dankzij laatstgenoemde kan men zowel in het privé- als het gemeenschapsleven op diverse wijzen experimenteren, en bovendien is het goed mogelijk dat het algemeen belang daar op lange termijn baat bij heeft. Ten tweede is taalkundige diversiteit in deze almaar meer geglobaliseerde wereld de sterkste en steeds meer de enige ernstige rem op de mobiliteit van de mensen. In dit opzicht vormt zij een waardevolle stabilisator van de bevolking; tenminste toch als men grote migratiestromen niet wensbaar acht, hetzij wegens hun neiging om plaatselijke gemeenschappen te ontwrichten, hetzij omdat zij de economische

Moet Europa Belgisch zijn?

en politieke leefbaarheid van geïnstitutionaliseerde solidariteit bedreigen. Het eerste van deze twee argumenten is van tamelijk speculatieve aard, terwijl het tweede bepaald wordt door de specifieke opvatting die men heeft over wat een goede of rechtvaardige maatschappij is. Beide zijn alleen van toepassing wanneer het gaat om een minder verspreide taal die terrein verliest.

Het tweede argument, dat gebaseerd is op rechtvaardigheid, heeft deze beperkingen niet, maar heeft enkel betrekking op korte termijn: het gaat om wat er onvermijdelijk gebeurt tijdens de overgang van een situatie met taalkundige diversiteit binnen een gebied naar de situatie waarin een van de reeds bestaande talen de officiële taal wordt. Iemand wiens moedertaal verschilt van de officiële taal is in verschillende opzichten benadeeld. Deze mensen moeten namelijk een vreemde taal aanleren, wat niet vanzelfsprekend is. Op economisch en politiek gebied zijn zij benadeeld in vergelijking met de mensen met de officiële taal als moedertaal. Het ergste van al is misschien zelfs het feit dat hun zelfrespect onder druk komt te staan omdat hun moedertaal, waarmee zij zich (volgens anderen en zichzelf) zeer sterk vereenzelvigen, een ondergeschikte en minderwaardige status krijgt toebedeeld. Het klopt natuurlijk dat dit onrecht beperkt blijft tot de overgangsperiode: Franstalige Bretoenen en Engelstalige Ieren ondervinden er de gevolgen niet van. Als er echter een strikt eentaligheidsbeleid wordt gevoerd en die overgangsperiode bijgevolg kort duurt, is dat onrecht erg acuut. Als de overgang geleidelijker verloopt, zullen meerdere generaties erdoor worden getroffen. Het klopt bovendien ook dat het onrecht in principe op verschillende wijzen getemperd kan worden (hoewel dat zelden gebeurt). De mensen met de dominante taal als moedertaal zouden ten minste de volledige financiële last kunnen dragen van dit taalverwervingsproces. Positieve discriminatie zou sprekers van de gedomineerde taal meer kans op banen en promoties kunnen geven. Echter, zelfs als men de kosten van het taalverwervingproces volledig zou dra-

Philippe Van Parijs

gen en discriminatie totaal zou uitsluiten, zou er toch nog een sterk onrecht blijven: het ongelijke respect waarvan de officiële en de ondergeschikte talen zouden genieten, wat zich zou concretiseren in de sterk verschillende publieke erkenning van beide. Alles welbeschouwd zal dit argument op basis van rechtvaardigheid soms wel moeten wijken – bijvoorbeeld als het gaat om een erg kleine taalkundige gemeenschap –, maar toch is het de sterkste en vaakst voorkomende reden om taalkundige assimilatie te veroordelen en het verzet ertegen te rechtvaardigen.

Of men deze taalkundige assimilatie nu moet veroordelen of niet doet er niet toe. In België is er vandaag immers niemand meer – hoezeer die persoon ook voorstander is van nationale eenheid – die nog gelooft dat deze eerste strategie de juiste is – zelfs niet in de andere richting toegepast. Immers, 60% van de Belgische bevolking heeft het Nederlands als moedertaal en men schat dat zij ongeveer 70% van het nationale product produceert. In zes gemeenten rond Brussel hebben de Franssprekenden het recht alle administratieve documenten in het Frans te ontvangen; elke schuchtere poging van de Vlaamse regering om dat recht te beknotten stuit op woest verzet. Het is zelfs het onderwerp geweest van een officiële klacht bij de parlementaire vergadering van de Raad van Europa omdat de fundamentele rechten van minderheden werden geschonden. Daarom kunnen we de veralgemeende eentaligheid beter laten voor wat ze is. Jammer! Het zou zo eenvoudig geweest zijn.

2. Veralgemeende tweetaligheid

De tweede strategie om de democratische uitdaging van een tweetalige maatschappij aan te gaan bestaat uit tweetaligheid. Deze heeft twee sterk van elkaar verschillende varianten, maar geen enkele heeft een kans op welslagen. De voornaamste reden hiervoor is dat dezelfde twee empirische feiten samen voorkomen: (1)

Moet Europa Belgisch zijn?

als twee mensen met elkaar moeten kunnen communiceren, volstaat het dat één van beiden de taal van de andere spreekt. (2) Het aanleren van een vreemde taal is moeilijk en duur; en als ongemotiveerde kinderen of tieners een vreemde taal moeten aanleren, is dat een hopeloze zaak.

In de gematigde of liberale versie wordt tweetaligheid vereist van het gebied maar niet van de mensen. De administratie, de rechtbanken, de politieke lichamen en vooral de scholen moeten in heel het land één van de twee talen hanteren, afhankelijk van de voorkeur (van een voldoende percentage) van de plaatselijke bevolking. Deze gematigde tweetaligheid is echter slechts een mildere, tragere en minder zichtbare vorm van veralgemeende eentaligheid, maar is daarom niet minder krachtig. De oorzaak hiervan is een proces dat Jean Laponce (1984, 1993, 1996) treffend heeft beschreven: hoe vriendelijker mensen voor elkaar zijn, hoe meedogenlozer de talen elkaar behandelen. Talen kunnen gedurende eeuwen naast elkaar bestaan als ze weinig of niet met elkaar in contact komen. Zodra de mensen echter met elkaar beginnen te communiceren, te handelen, samen te werken, te trouwen of kinderen te krijgen, verdrijft één taal geleidelijk aan de andere. Hoewel in 1898 officieel werd erkend dat de twee talen van België op gelijke voet stonden, kon dit de verfransing van Brussel en andere Vlaamse steden in het begin van de twintigste eeuw niet tegenhouden. Vanuit de stedelijke centra breidden deze 'olievlekken' zich gestaag uit, omdat ouders de 'beste' scholen kozen voor hun kinderen en gemengde echtparen de 'gemakkelijkste' taal verkozen om onderling te communiceren. Om deze reden zijn het harde, autoritaire, gecentraliseerde, doelbewuste, top-down, Gellnerachtige mechanisme en het gematigde, liberale, gedecentraliseerde, spontane, bottom-up, Laponce-achtige mechanisme niet meer dan twee erg verschillende methoden om uiteindelijk hetzelfde resultaat te bereiken – namelijk de geleidelijke uitroeiing van een taalkundige gemeenschap.

Philippe Van Parijs

Hetzelfde kan men niet zeggen over de doorgedreven, autoritaire versie van tweetaligheid. Dit is de enige versie die tweetaligheid ernstig neemt, aangezien ook de mensen – en niet enkel het gebied – tweetalig moeten zijn. Als men de mensen tot een algemene en goede kennis van de tweede taal wil verplichten, zijn er verscheidene mogelijkheden: men zou bijvoorbeeld van deze talenkennis een strikte voorwaarde kunnen maken om het diploma secundair onderwijs te behalen of om naar het hoger onderwijs te kunnen gaan; het zou een voorvereiste kunnen zijn om te kunnen solliciteren naar een baan in de openbare sector (en misschien ook naar sommige banen in de privé-sector), ongeacht hoe vaak men die taal tijdens het werk moet gebruiken. Jules Destrée, de historische leider van de Waalse en socialistische beweging, zag eveneens deze mogelijkheid: ‘Het is in Brussel waar de beroemde theorie van volledige tweetaligheid geboren is. België is een tweetalig land en dus moeten alle Belgen tweetalig zijn. Door de Vlamingen Frans en de Walen Vlaams te onderwijzen zullen wij authentieke, nationale eenheid verkrijgen.’ Zijn vaststelling was eenduidig: ‘Deze theorie is dwaas.’ (Destrée 1923: 127). Het is niet moeilijk zijn extreme afkeer te begrijpen. In het licht van de asymmetrische, gematigde tweetaligheid die ten tijde van Destrée heerste, is het duidelijk dat de doorgedreven tweetaligheid de Vlamingen – de mensen met de gedomineerde taal als moedertaal – systematisch zou bevoordelen, want zij kenden (en kennen) de dominante taal veel beter dan de Walen het Nederlands. Ten tweede was Destrée zich ongetwijfeld bewust van de enorm hoge, zelfs onbetaalbare kostprijs die het motiveren en onderwijzen van leerlingen en het motiveren en opleiden van voldoende onderwijzers met zich zou meebrengen. Bovendien had het niet veel nut deze andere taal aan te leren, omdat de anderen toch hun taal zouden aanleren.

Zo zijn we weer aangekomen bij het tweeledige empirische feit dat ik aan het begin van mijn uiteenzetting over veralgemeende

Moet Europa Belgisch zijn?

tweetaligheid heb vermeld: het is de voornaamste reden waarom ook de harde versie niet veelbelovend is.

3. Non-territoriale scheiding

Laten we echter nog niet wanhopen. Immers, als we onze zoektocht naar logische mogelijkheden blijven voortzetten, zullen wij al snel inzien dat er een derde voor de hand liggende wijze bestaat om aan Mills voorwaarde van een taalkundig eengemaakte demos te voldoen. Het gaat erom alle mensen die dezelfde taal spreken – waar in het land zij ook wonen – samen te brengen in een politieke entiteit, een ‘Gliedstaat’, en om deze op grote schaal bevoegdheden toe te kennen. Dit is een extreme versie van de idee die aan het begin van deze eeuw werd geopperd door Karl Renner, een Oostenrijks sociaal-democratisch denker en politicus die na de Tweede Wereldoorlog president van Oostenrijk werd. In zijn opmerkelijk *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen* (1918) trachtte hij – waarschijnlijk voor de eerste keer in de geschiedenis – een gedetailleerde uitwerking te geven van democratische instellingen in een onvermijdelijk multinationale staat. Hij stelde een combinatie voor van territoriaal federalisme en wat hij persoonlijk federalisme noemde. Van de acht naties van het Oostenrijks-Hongaarse rijk (Duitsers, Tsjechen, Polen, Hongaren, Slovenen, Slovaken, Kroaten en Italianen) zou elk zijn eigen parlement en volledige autonomie verkrijgen inzake cultuur en onderwijs en ten minste ook sommige aspecten van het sociale beleid; over zaken van algemeen belang zou worden besloten via onderhandelingen tussen de vertegenwoordigers van de verschillende naties.

Het Oostenrijks-Hongaarse rijk viel echter al snel uiteen en de staatsvorm die Renner voorstelde is daardoor nooit toegepast in de beoogde context. Elders heeft men echter wel geëxperimen-

Philippe Van Parijs

teerd met een of andere vorm van non-territoriaal federalisme, zoals in Estland in 1925, op Cyprus in 1960 of in Zuid-Afrika in 1984, zij het nooit met groot succes. België, met zijn beperkte maar toch nog herkenbare vorm van gemeenschapsfederalisme, is de enige plaats waar het nog steeds bestaat: naast de drie gewesten – het Vlaamse, Waalse en Brussels Hoofdstedelijke –, heeft België drie gemeenschappen – de Vlaamse (met alle inwoners van Vlaanderen en de Nederlandstaligen van Brussel), de Duitstalige (met 60.000 inwoners van een handvol Duitstalige gemeenten in het oosten van Wallonië) en de Franstalige (met alle andere inwoners van Wallonië en de Franstaligen van Brussel). Juist het feit dat België nog steeds problemen ondervindt, toont aan dat deze staatsvorm niet ideaal is. Een oorzaak hiervan zou kunnen zijn dat de Belgische variant van non-territoriale segmentatie niet radicaal genoeg is. Men kan natuurlijk overwegen de gemeenschappen nog meer bevoegdheden te geven – wat sommigen doen –, ten koste van ofwel de gewesten ofwel de federale regering. Men zou eveneens kunnen overwegen tegelijkertijd en op grote schaal het gebied uit te breiden waarvan de inwoners kunnen behoren tot om het even welke gemeenschap. Specifiek zou dat kunnen door niet alleen de inwoners van Brussel te laten kiezen voor ofwel de Franstalige ofwel de Vlaamse gemeenschap (zoals vandaag het geval is), maar ook de inwoners van de andere twee gewesten (het Vlaamse en het Waalse). Misschien is deze meer radicale versie wel in staat tot wat de bestaande, zwakke versie van non-territoriaal federalisme niet kan verwezenlijken.

Men ziet al snel in dat dat niet zo is. Een eerste, taalkundige moeilijkheid kan men bondig omschrijven als een dilemma tussen *linguïcide* en *apartheid*. ‘Toebehoren aan een gemeenschap’ kan men namelijk interpreteren als gematigd en gebaseerd op keuze of als hard en ascriptief. In het eerste geval kan elk gezin zelf kiezen tot welke gemeenschap het behoort, wat men bijvoorbeeld weerspiegeld ziet in de keuze van een school voor de kinde-

Moet Europa Belgisch zijn?

ren. De zwakkere gemeenschap heeft dan echter alle redenen om zich voortdurend bedreigd te voelen – net zoals bij gematigde tweetaligheid, maar dan met één grote precisering: als de gemeenschappen economisch verschillend zijn, zal de conversiesnelheid van één gemeenschap naar de andere nog toenemen. Het behoren tot de rijkere gemeenschap brengt immers waarschijnlijk een aantal materiële voordelen met zich mee; aan de andere kant kan deze snelheid afnemen of omkeren als de gemeenschap met de zwakkere taal de rijkste is.⁴

De druk die de angst om terrein te verliezen met zich meebrengt, kan men natuurlijk vermijden. Men kan gezinnen het recht ontnemen om te kiezen tot welke gemeenschap zij behoren. Dit is precies wat de harde versie van non-territoriaal federalisme doet: tot welke gemeenschap u behoort – en dus naar welke school u en uw kinderen moeten gaan, door welke ziektekostenverzekering u wordt gedekt, tot welke sportfaciliteiten u toegang heeft, onder welk familierecht u valt enzovoort – wordt uitsluitend bepaald door uw moedertaal. Aangezien iemands moedertaal heel wat minder arbitrair is dan iemands ras en het behoren tot verschillende gemeenschappen kan leiden tot enorme ongelijkheid van rechten, is deze ascriptieve versie van het doorgedreven non-territoriale federalisme al even weerzinwekkend als de raciale variant die men in 1984 heeft bedacht voor Zuid-Afrika.

Dit dilemma tussen (gematigde) linguïcide en (taalkundige) apartheid is slechts één van de twee omvangrijke problemen van de strategie van non-territoriale scheiding. Het tweede wordt veroorzaakt door het feit dat elk coherent, veelomvattend ontwerp van een politieke gemeenschap noodzakelijkerwijs ook een ruimtelijk aspect heeft. Er is een enorme structurele belemmering inherent aan elk stelsel waarin verschillende politieke gemeenschappen hun eigen plannen afzonderlijk uitwerken, bespreken en daarna met elkaar moeten onderhandelen en compromissen sluiten over talloze kwesties, enkel en alleen omdat zij toevallig

hetzelfde gebied delen. Non-territoriale scheiding is ook om deze reden geen beloftevolle strategie om onze democratische uitdaging aan te pakken. Is er nog een kandidaat? Na lang zoeken lijkt er slechts één te zijn: territoriale scheiding.

4. Territoriale scheiding

De vorige drie opties zijn niet alleen onaanvaardbaar vanwege de veronderstelling dat talen beschermd moeten worden, maar ook vanwege het feit dat hun bescherming inhoudt dat een of ander territorialiteitsprincipe wordt ingevoerd. Deze stelling vormt min of meer de centrale boodschap van Laponce (1984). Eveneens is zij een aannemelijke verklaring voor het feit waarom de betrekkingen tussen de taalkundige gemeenschappen doorgaans veel beter zijn in Zwitserland dan in België, Canada of Spanje, laat staan in Sri Lanka, Oost-Timor of Kosovo.⁵ Het territorialiteitsprincipe houdt in dat men aan elke nieuweling (door geboorte of immigratie) zegt: 'Wat uw moedertaal ook is, het staat u vrij zich hier te vestigen. Maar als u dat doet, dan zal u de plaatselijke taal moeten leren, want dat is de taal van de administratie, de communicatie met de overheid en – wat het belangrijkste is – het staatsonderwijs.' Zodra dit principe stevig ingeburgerd is, kan men in de democratische uitdaging slagen door op grote schaal bevoegdheden over te dragen aan goedafgebakende regio's. Men mag hoogstens een territoriale scheiding van het land doorvoeren. In tegenstelling tot de non-territoriale scheiding is er hier geen dilemma tussen linguïcide (de talen zijn immers ingeworteld) en apartheid (want alle inwoners van een gebied behoren tot dezelfde politieke gemeenschap en de sociale en economische rechten zijn voor iedereen dezelfde). Als de grenzen op verstandige wijze worden vastgelegd, vormt de onvermijdelijk ruimtelijke dimensie van plannen en beleidsmaatregelen evenmin een probleem.

Moet Europa Belgisch zijn?

Natuurlijk is er een vrij grote, reeds bestaande taalkundige homogeniteit vereist opdat deze oplossing goed zou werken. Dit geldt min of meer voor 99% van het Belgische grondgebied, juist omdat het territorialiteitsprincipe – behoudens enkele aanzienlijke uitzonderingen – van kracht is sinds de taalwetgeving van 1932. Met uitzondering van de hoofdstad werd de regionale een-taligheid in vrijwel het hele grondgebied ingevoerd; dit was een compromis tussen de gematigde en doorgedreven vorm van tweetaligheid, maar wegens bovenvermelde redenen verzetten respectievelijk de Vlamingen en Walen zich hier radicaal tegen. De uitzonderingen van het compromis van 1932 lagen aan de bron van nog meer problemen. Sommige ervan werden later herroepen, enerzijds vooral toen de grenzen definitief werden vastgelegd en zij niet langer konden worden verschoven in het licht van officiële talentellingen (1962) en anderzijds toen de Université catholique de Louvain, de grootste Franstalige universiteit van België na meer dan vijf eeuwen uit de Vlaamse stad Leuven werd verdreven (1969). De grootste uitzondering bestaat vandaag echter nog steeds. Volgens Jules Destrée (1923: 182) is het zo dat ‘wanneer men aan separatisten vraagt wat er zal gebeuren bij een eventuele scheiding van Brussel en de Kongo, zij helemaal niet weten wat ze moeten antwoorden, aangezien dat juist het grote struikelblok is van elk groots opgezet separatistisch programma’. Kongo heeft zichzelf sindsdien weten te redden – tenminste toch in dit opzicht – maar wat met Brussel? Is de taalkundige situatie daar tijdens de laatste decennia dermate geëvolueerd dat deze niet langer een struikelblok vormt? Volgens mij wel en bovendien denk ik dat de toekomst in dit opzicht niet ligt in een eventuele opname van Brussel, samen met Wallonië en eventueel het Groothertogdom Luxemburg in een hertekend Belgique; noch in een Vlaamse ‘herovering’ van Brussel; echter wel in de totale erkenning dat ‘de mensen’ van Brussel almaar meer sui generis zijn. Dit scenario van territoriale devolutie beschouw ik

Philippe Van Parijs

als het beste antwoord op de uitdaging van Mill wat België betreft. De details ervan wil ik hier niet behandelen, integendeel, ik wil nu – veel korter – terugkeren op de tweede uitdaging.

De redistributieve uitdaging

Deze tweede uitdaging kan men erg algemeen omschrijven door te stellen dat een aantal belangrijke, onomkeerbare tendensen – die overwegend nauw verbonden zijn met de zogenaamde ‘globalisering’ – geconvergeerd zijn en staten almaar meer tot ondernemingen omvormen. Staten kunnen niet langer rekenen op ‘hun’ kapitaal, ‘hun’ arbeiders of ‘hun’ consumenten, maar moeten met elkaar concurreren om spaargelden of investeringen, om geschoolde arbeidskrachten of om de bereidheid hun producten te kopen aan te trekken of te behouden. Omdat de druk van deze concurrentie toeneemt, moet elke staat zijn openbare uitgaven op een duurzame wijze grondig herstructureren. De staat zal niet langer in staat zijn de inkomensverschillen te verminderen die veroorzaakt worden door de marktwerking.⁶ Dit is onze tweede uitdaging, ikzelf noem ze de *redistributieve uitdaging*.

Ik wil in dit artikel niet uitweiden over de algemene aard van de onderliggende tendensen, hun oorzaken en gevolgen. Ik zal uitsluitend aangeven waarom de uitdaging ongetwijfeld een erg acuut probleem zou zijn mocht België uiteenvallen. Het volgende paradoxale feit neem ik als uitgangspunt. Van de tien Belgische provincies (vijf in Vlaanderen, vijf in Wallonië en dan is er ook nog het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) is de provincie Waals-Brabant, die ten zuiden ligt van Brussel, tegelijkertijd de rijkste en de armste. Zij is de rijkste uitgaande van het gemiddelde inkomen per gezin dat wordt aangegeven voor de inkomstenbelasting. Zij is de armste uitgaande van het bbp per capita. Dit komt niet omdat de grootste werkgever van de provincie (sinds de sanering

Moet Europa Belgisch zijn?

van de staalfabriek Clabecq), mijn universiteit, een uiterst lage productiviteit heeft. Integendeel, de verklaring hiervoor is eenvoudigweg dat de provincie waar men werkt niet de provincie waar men woont hoeft te zijn. Veel mensen die op dit ogenblik een hoog inkomen verdienen in Brussel of dat in het verleden hebben gedaan, kunnen zich na hun pensionering zonder problemen in Waals-Brabant vestigen of elke dag naar Brussel pendelen. Aangezien Brussel volledig omringd is door het Vlaamse gewest, is het belangrijk erop te wijzen dat de vele mensen die elke dag met de wagen of per trein pendelen – velen komen zelfs van verder gelegen Waalse provincies – elke dag de drie gewesten doorkruisen die na een territoriale scheiding formeel autonoom zouden zijn.

Dankzij dit paradoxale feit en de verklaring ervan ziet u wel in hoe scherp de fiscale concurrentie zou zijn rond Brussel – met efficiënt vervoer zou het gebied binnen ‘pendelbare’ afstand de helft van de Belgische bevolking en driekwart van zijn bbp omvatten – als elk van de drie Belgische gewesten een grote fiscale autonomie zou verkrijgen. De concurrentie zou zelfs nog scherper zijn als de gewesten even onafhankelijk van elkaar zouden worden als de lidstaten van de eu kunnen zijn. Ondernemingen kunnen zich vestigen in of verhuizen naar elk van de drie gewesten, want de afstanden tot de woonplaatsen van hun werknemers of zakenpartners wijzigen nauwelijks. Gezinnen kunnen eveneens verkiezen te blijven in of te verhuizen naar elk van de drie gewesten, aangezien de afstand die hen scheidt van hun baan, familieleden of vrienden toch niet sterk wijzigt. Het kan daarom erg gunstig zijn een scherpe en resolute belastingverlaging door te voeren om zo kapitaalkrachtige bedrijven en bemiddelde belastingbetalers aan te trekken – en erg ongunstig hoge belastingtarieven te handhaven. De omvangrijke en betrekkelijk genereuze redistributiesystemen die in de loop van de Belgische geschiedenis langzaam zijn opgebouwd, zouden daarom al snel worden aan-

Philippe Van Parijs

getast door de fiscale concurrentie die fiscale autonomie met zich zou meebrengen. Het einde van de solidariteit tussen de gewesten door het scheidingsproces zou zo nog verergerd worden door een snelle erosie van de solidariteit binnen de gewesten zelf.

In principe is er natuurlijk niets dat autonome gewesten ervan weerhoudt onderling akkoorden te sluiten om zo de herverdeling tussen de gewesten dermate te organiseren en binnen de gewesten dermate te beschermen zoals dat zou zijn zonder een scheiding. De beperkingen en broosheid van een dergelijk confederaal systeem zijn echter notoir. De auteurs van de *Federalist Papers* onderzochten de werking van de toenmalige confederale structuur van de Verenigde (Nederlandse) Provinciën en waren niet onder de indruk: 'Dat is de aard van de bekende Belgische confederatie, zoals op perkament is vastgelegd. Welke eigenschappen heeft men er in de praktijk aan gegeven? Idioterie in het staatsbestuur; tweespalt tussen de provinciën; buitenlandse invloed en vernederingen; een wankel vrede en aanzienlijke ellende door oorlog. Grotius heeft lang geleden reeds opgemerkt dat enkel de haat van zijn landgenoten jegens het Oostenrijkse koningshuis hen ervan weerhield vernield te worden door de verdorvenheden van hun staatsbestel.' (Hamilton e.a. 1788: 170) Er is geen enkele reden om aan te nemen dat een Belgische confederatie van de eenentwintigste eeuw minder 'idiot' zou zijn dan de 'Belgische confederatie' van de achttiende eeuw die in de *Federalist Papers* zozeer wordt gehekeld.

Een vierledig pakket

Dit alles volstaat natuurlijk niet om aan te geven hoe ernstig deze tweede uitdaging is en hoe uitzichtloos het zou zijn deze te willen aangaan via intergouvernementele akkoorden. Ik heb echter wel voldoende aangetoond om u te doen inzien dat er een dreigende

Moet Europa Belgisch zijn?

spanning ontstaat. Enerzijds kan er geen leefbare democratie bestaan in een meertalige maatschappij – dit is de democratische uitdaging. Anderzijds is een genereuze herverdeling onmogelijk in een kleine, open economie – dit is de redistributieve uitdaging. Om het eerste probleem te verzachten kan men democratieën meer eentalig maken. Dit is mogelijk door bevoegdheden over te dragen aan taalkundig meer eengemaakte gebieden. Echter, hoe meer men de redistributieve bevoegdheden decentraliseert, hoe strikter de economische beperkingen op de herverdeling en – bijgevolg – hoe problematischer de tweede moeilijkheid. Juist daar ligt in een meertalig gebied een onmiskenbare spanning; het gaat hier om een onvermijdbaar compromis tussen een goed werkende democratie en genereuze solidariteit tussen en binnen de gewesten. Er zijn echter ook verschillende mogelijkheden om dat compromis te vergemakkelijken. Het uitdenken en toepassen van dergelijke mogelijkheden is volgens mij de voornaamste taak die België de komende jaren te wachten staat. De belangrijkste idee moet zijn dat men de taalkundige waarde van grenzen versterkt, maar hun sociaal-economische belang verzwakt.

Concreet heeft België een coherent pakket van hervormingen nodig met de volgende vier als kern: (1) een krachtdadige bescherming van de taalkundige integriteit van Vlaanderen en Wallonië (maar niet van Brussel); (2) een hervorming van (de belangrijkste sectoren van) de welvaartsstaat België, die een centrale inning van de rijkdommen combineert met uitkeringen van een vast bedrag per hoofd aan de drie gewesten; deze laatsten staan zelf in voor de organisatie en het beheer van de gezondheids- en onderwijssystemen; (3) een hervorming van het kiesstelsel dat de mensen aanzet tot het bundelen van stemmen over de taalgrens heen; dat zou veel beter zijn dan het huidige systeem waarin eentalige partijen stemmen ronselen in slechts één van de twee gemeenschappen; en (4) voorzichtig het ontstaan van een gemeenschappelijk forum voor discussie in de hand werken,

Philippe Van Parijs

waar noch het Frans (de gangbare voertaal van het verleden en de meest gesproken taal in Brussel), noch het Nederlands (de meest gesproken taal in België), noch het Duits (de derde officiële taal van België en de meest gesproken taal in de Europese Unie) wordt gesproken, maar wel – almaar meer – de eerste lingua franca die zijn opwachting maakt.⁷

Ik ben ervan overtuigd dat ook voor Europa, *mutatis mutandis*, dit (vierledige) pakket almaar meer nodig zal blijken. Kort samengevat ziet mijn diagnose er als volgt uit: enerzijds zal de druk van de fiscale en sociale concurrentie toenemen, aangezien spaargelden, de vraag van de consument, ondernemingen en bekwame arbeidskrachten steeds mobieler worden. Anderzijds zullen spanningen – die worden veroorzaakt door zogenoemde asymmetrische schokken en divergentie binnen een economische en monetaire Unie – voelbaar beginnen te worden naarmate de regionale specialisering toeneemt; in tegenstelling tot de VS is arbeidsmigratie wegens de taalkundige diversiteit van Europa en het belang deze te behouden (wat boven bepleit wordt) geen aanpassingsmechanisme. In deze context zal de behoefte ontstaan aan een grootschalige en systematische geldoverdracht over de grenzen van de Europese lidstaten heen – tenminste toch als Europa het vandaag niet slechter wil doen dan de VS op het gebied van (vrijheidsgezinde) solidariteit. Men zal deze geldoverdrachten echter alleen kunnen volhouden (1) als zij stroken met de eis van eentalige (sub)nationale gemeenschappen om de fijnere structuur van hun solidariteitssystemen te organiseren zoals zij dat willen; (2) als zij eenvoudig zijn om zo het ‘morele gevaar’⁸ te minimaliseren en tegelijkertijd de autonomie intact te houden; het gaat bijvoorbeeld om uitkeringen van een vast bedrag per hoofd aan regeringen of burgers; deze uitkeringen worden centraal gefinancierd uit een gemeenschappelijke belastingbasis; (3) als zij gesteund worden door electorale instellingen die het politieke spel op eu-niveau structureren volgens ideologische in

Moet Europa Belgisch zijn?

plaats van nationale lijnen; en (4) als zij besproken en verdedigd kunnen worden op een gemeenschappelijk discussieforum waar een taal wordt gebezigd die voor heel Europa begrijpbaar is.⁹

België komt van een situatie waarin de herverdeling op globaal niveau speelde, hoewel de gevolgen van deze toestand met twee afzonderlijke democratische ruimtes echter niet voldoende werden erkend. Men moet nu deze scheiding nog goed regelen en tegelijkertijd de duurzaamheid van de globale solidariteit handhaven. In Europa erkent men het bestaan van afzonderlijke nationale democratische ruimtes al erg lang, maar de herverdeling is niet (of nauwelijks) op globaal niveau georganiseerd. Hier moet men de voorwaarden scheppen voor globale solidariteit en tegelijkertijd de autonomie van de afzonderlijke nationale democratische forums beschermen. Om in de hedendaagse omstandigheden de redistributieve uitdaging het hoofd te kunnen bieden, is deze globale solidariteit immers een noodzaak. Als men de democratische uitdaging op bevredigende wijze wil blijven aangaan, moet zij hand in hand gaan met de bescherming van taalkundig homogene gebieden en hun autonomie. Het is daarom niet verbaazingwekkend dat bovenvermelde voorwaarden voor Europa sterk moeten lijken op het beleidspakket dat ik daarstraks heb bepleit voor België. Als België met succes zo'n pakket kan toepassen, zal het veel geloofwaardiger klinken wanneer iemand zegt dat ook Europa zich in deze richting kan en moet begeven.¹⁰

Met dit alles hoop ik te hebben aangetoond dat het misschien toch niet zo lachwekkend is te stellen dat de 'Modellstaat Belgien' van Marx binnenkort – misschien niet 'de Universiteit van de Berlijnse staatslieden', maar – tenminste toch een model zal zijn dat het waard is om over na te denken, een model dat een bron van inspiratie kan zijn voor zij die geloven in het belang van het behoud van niet alleen meertaligheid en democratie in het hedendaagse Europa, maar ook van sociale rechtvaardigheid. Moet Europa dus Belgisch zijn? Ja, zij het in deze afgewogen, ietwat vergezochte betekenis.

Bibliografie

- Anderson, Benedict, R.O., (1993), 'Nationalism', pp. 614-619, in: Joël Krieger, *The Oxford Companion to the Politics of the World*, Oxford University Press, Oxford.
- Beelen, Staf, De Poorter, Laurent, Haeyaert, Philippe en Vandenbroeke, Chris, (1993), *Geschiedenis van de Vlaamse ontvoogding*, MIM, Deurne.
- Bogdanor, Vernon, (1997), Forms of Autonomy and the Protection of Minorities, *Daedalus*, p. 65-87.
- Brans, Marleen, (1993), High-Tech Problem Solving in a Multi-Cultural State: The Case of Brussels, *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies*, 49, p. 3-28.
- brtn, (1996), *Continuïjkonderzoek, februari 1996*, brtn Studiedienst, Brussel.
- Coulmas, Florian, (1991), 'European Integration and the Idea of a National Language. Ideological roots and economic consequences', pp. 1-37, in: Florian Coulmas, *A Language Policy for the European Community*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- De Ridder, Paul, (1988), *Het andere Brussel. Een afrekening met vooroordelen*, Den Gulden Engel, Wommelgem.
- Destrée, Jules, (1923), *Wallons et Flamands. La Querelle linguistique en Belgique*, Plon, Paris.
- Dewachter, Wilfried, (1996), 'La Belgique d'aujourd'hui comme société politique', pp. 105-142, in: A. Dieckhoff, *La Belgique. La Force de la désunion*, Complexe, Bruxelles.
- Engels, Friedrich, (1848/1977), 'The Danish-Prussian Armistice', pp. 421-425, in: Karl Marx & Friedrich Engels, *Collected Works*, Vol.7, Lawrence & Wishart, London.
- Fondation francophone de Belgique, (1997), *Etude sur l'identité francophone en région de Bruxelles-capitale*, Bruxelles.
- Garrett, Geoffrey, (1998), Global Markets and National Politics. Collision Course or Virtual Circle?, *International Organization*, 52, 4, p. 787-824.
- Gellner, Ernest, (1983), *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Grimm, Dieter, (1995), Does Europe Need a Constitution?, *European Law Journal*, 1,3, p. 282-302.
- Habermas, Jürgen, (1995), Remarks on Dieter Grimm's 'Does Europe Need a Constitution?', *European Law Journal*, 1, 3, p. 303-307.
- Hamilton, Alexander, Madison, James and Jay, John, (1788/1964), *Federalist Papers*, The New American Library of World Literature, New York.
- Kymlicka, Will, (1999), 'Citizenship in an Era of Globalization: Comment on Held', pp. 112-126, in: Ian Shapiro, *Democracy's Edges*, Cambridge University Press, Cambridge.

Moet Europa Belgisch zijn?

- Laponce, Jean A., (1984), *Langue et territoire*, Presses universitaires de Laval, Quebec.
- Laponce, Jean A., (1993), Do Languages Behave Like Animals?, *International Journal for the Sociology of Language*, 103, p. 19-30.
- Laponce, Jean A., (1996), 'Minority Languages in Canada: Their Fate and Survival Strategies', pp. 75-89, in: André Lapierre, Patricia Smart & Pierre Savard, *Language, Culture and Values in Canada at the Dawn of the 21st Century*, Carleton University Press, Ottawa.
- Marx, Karl, (1848/1977), 'The 'Model State' of Belgium', pp. 333-336, in: Karl Marx & Friedrich Engels, *Collected Works*, Vol.7, Lawrence & Wishart, London.
- McRay, K.D., (1989), 'Plurilingual States and Capital Cities', pp. 193-206, in: Els Witte, *Het Problem Brussel sinds Hertoginnedal*, vubpress, Brussel.
- Mill, John Stuart, (1861/1991), 'Considerations on Representative Government', pp. 203-467, in: John Gray, *On Liberty and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Papaux, Alexandre, (1997), Droit des langues en Suisse: Etat des lieux, *Revue Suisse de Science Politique*, 3, 2, p. 131-134.
- Poulain, Michel & Foulon, Michel, (1998), Frontières linguistiques, migrations et distribution spatiale des noms de famille en Belgique, *L'Espace Géographique*, 1, p. 53-62.
- Renner, Karl, (1918), *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, in besonderer Anwendung auf Oesterreich*, Franz Deuticke, Leipzig & Wien.
- Scharpf, Fritz, (1999), *The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy. Vulnerabilities and Options*, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln.
- Strange, Susan, (1992), 'Ethics and the Movement of Money: Realist Approaches', pp. 232-247, in: Brian Barry & Robert Goodin, *Free Movement*, Harvester-Wheatsheaf, Hemel-Hempstead.
- Vandenbroucke, Frank, (1998), *Globalization, Inequality and Social Democracy. A Survey*, Ippr, London.
- Van Parijs, Philippe, (1999a), *Just Health Care and the Two Solidarities*, Harvard Center for Population and Development Studies, Working Paper 99.03.
- Van Parijs, Philippe, (1999b), 'Power-Sharing versus Border-Crossing in Severely Divided Societies', in: Steven Macedo & Ian Shapiro, *Designing Democratic Institutions*, NYU Press, New York.
- Van Parijs, Philippe, (2000), The Ground Floor of the World. On the Socio-Economic Consequences of Linguistic Globalisation, *International Political Science Review*, 21, 2, p. 217-234.
- Willems, Leonard, (1902), Over twee antivlaamsche brieven toegeschreven aan Minister Rogier, pp. 53-90, in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, A. Siffer, Gent.

Noten

- ¹ Deze bijdrage werd voorbereid in het kader van het interuniversitaire onderzoeksproject 'De Nieuwe Sociale Kwestie' (Belgische Federale Regering, kabinet van de Eerste Minister, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden). Vroegere versies heb ik als gast-spreker voorgesteld tijdens een lezing aan het All Souls College (Oxford, mei 1998) en op de conferentie over 'The Historical Perspectives of Republicanism and the Future of the European Union' (Siena, 23-27 september 1998). Een lichtgewijzigde versie verschijnt in een Festschrift ter ere van Claus Offe (*Contingency and Crisis. The Politics of Institutional Design in Advanced Capitalism and Post-Socialism*, Karl Hinrichs, Herbert Kitschelt & Helmut Wiesenthal, eds., Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2000) en in Iain Hampsher-Monk, ed., *The Demands of Citizenship*, London: Cassell, 2000. Deze tekst werd vertaald door Tom Van den Kerkhof.
- ² Geen enkele is perfect, aangezien er geen geschikte vergelijkbare data bestaan waarmee wij de hypothetische tendensen in hun juiste verhoudingen zouden kunnen plaatsen. De onderliggende tendens zou natuurlijk betrekking moeten hebben op de kennis van elkaars taal. De laatste volkstelling waarbij men taalgegevens mocht verzamelen en publiceren dateert van 1947. Een raming van februari 1999 (door INRA Marketing Unit, Brussel, vanwege de vereniging t.b.m. Tweetaligheid in beweging – Bilinguisme en mouvement) geeft toch wat aanwijzingen over waar we ons bevinden en waarheen we gaan. Als we de antwoorden op de vraag 'Spreekt u de andere officiële taal correct?' verdelen volgens drie leeftijdsgroepen, verschijnt het volgende patroon. Het percentage personen met Nederlands als moedertaal dat beweert correct Frans te kennen stijgt van 15% in de oudste groep (55 of ouder) naar 31% bij de 35-54-jarigen en tot 35% bij de 15-34-jarigen. Het percentage Franstalige personen dat Nederlands beweert te kennen daalt van 19% bij de oude groep tot 12% bij de 35-54-jarigen en 4% bij de 15-34-jarigen. De resultaten van dit onderzoek zijn enigszins misleidend, voornamelijk omdat Brussel (met ongeveer een miljoen – vooral Franstalige – mensen) in de steekproef aanzienlijk oververtegenwoordigd is. De Franstaligen daar beheersen het Nederlands namelijk aanzienlijk beter dan in Wallonië (waar ongeveer drie en een half miljoen mensen wonen). Als we deze vertekening zouden corrigeren, dan zou de tweede curve nog lager liggen, maar de hellingsgraad zou nauwelijks wijzigen. Zowel het percentage Vlamingen dat Frans heeft geleerd als Franstaligen dat Nederlands heeft geleerd is bijna het dubbele in de jongere groep in vergelijking met de oudere groep. Het percentage dat een tweede officiële taal heeft geleerd en beweert zich in die taal correct te kunnen uitdrukken is bij de Vlamingen wel wat toegenomen, maar

Moet Europa Belgisch zijn?

bij de Walen enorm gedaald. Waarschijnlijk komt dit omdat velen van hen het Engels als tweede taal kiezen en het Nederlands pas als derde taal.

- ³ De Vlaamse historicus Leonard Willems (1902: 59-69) heeft reeds aange- toond dat de enige bron van dit citaat een toespraak is die in 1866 in Gent door een zekere Frans Gerard in het Nederlands werd gehouden: het eerste deel van het citaat is uitsluitend in de indirecte rede geschreven, terwijl het tweede deel slechts een interpretatie is door de auteur van (de toespraak over) Rogiers opvattingen. Nochtans wordt deze passage tot op heden als een authentiek (doorgaans in het Frans) citaat beschouwd: zie bijv. De Rid- der (1988: 106), Beelen e.a. (1993: 19), Brans (1993:25), enz. Bovendien geeft deze passage goed de persoonlijke mening weer van veel leden van de Franstalige bourgeoisie, waaronder misschien Rogier zelf, die in 1847 van mening was dat hij in het parlement moest ontkennen dat hij 'voulait wallo- niser les Flandres' (Willems 1902: 57).
- ⁴ Dankzij het gemeenschapsfederalisme is om deze reden een mechanisme denkbaar (onder de huidige omstandigheden het enige) voor een herovering van Brussel door Vlaanderen (waarvan het bbp per capita bijna 30% hoger ligt dan dat van Wallonië). Zie Van Parijs (1999) voor een beschrijving van de werkwijze.
- ⁵ 'In een land zoals Zwitserland,' schrijft Alexandre Papaux (1997: 133), kan- tonrechter in Fribourg, 'is het een absolute noodzaak het territorium van elke taal te bepalen en de autochtone taalkundige gemeenschappen te beschermen, ongeacht of hun traditionele invloedssfeer wordt bedreigd. Het is namelijk onmogelijk het voortbestaan van nationale talen te garanderen zonder aan elk van hen een exclusief territorium toe te kennen.'
- ⁶ Voor een levendige beschrijving van de omvorming van staten tot onderne- mingen, zie Strange (1992). Er wordt erg veel gediscussieerd over de mate waarin de 'globalisering' een nieuw verschijnsel is en het succes van grote welvaartsstaten bedreigt (voor een handig overzicht zie bijv. Garrett 1988, Vandenbroucke 1998, Scharpf 1999). Zelfs zij die menen dat investeerders niet noodzakelijk een afkeer hebben van grote welvaartsstaten, kunnen niet ontkennen dat laatstgenoemde onder druk zal komen te staan om te her- structureren, zodat deze aan de nieuwe situatie het hoofd kan bieden. Wan- neer er dan een conflict is op de markt, zal het streven naar een eerlijke ver- deling moeten wijken voor het streven naar concurrentievermogen.
- ⁷ De eerste van deze vier componenten is hierboven uitvoerig toegelicht; de tweede wordt verder omschreven in Van Parijs (1999a); de derde wordt voorgesteld en verdedigd in Van Parijs (1999b) en de laatste wordt lateraal gerechtvaardigd in Van Parijs (2000). Alle vier worden nog ontwikkeld in een boek in wording met als voorlopige titel *La Dynamique des peuples et les exigences de la justice. La Belgique comme avenir de l'Europe*.

Philippe Van Parijs

- ⁸ In de oorspronkelijke tekst gebruikt Van Parijs de term 'moral hazard', een begrip dat in de publieke economie wordt gebruikt om situaties te typeren waarin een actor de mogelijke kosten van zijn handelen op anderen kan afschuiven, maar zich de mogelijke baten wel kan toe-eigenen. 'Moral hazards' zijn bijvoorbeeld klassiek in de verzekeringssector, waar verzekeren zich, na het afsluiten van een reisverzekering minder voorzichtig zullen gedragen dan toen ze nog onverzekerd waren (PS & SG).
- ⁹ Na Grimm (1995: 295-6) benadrukt Kymlicka (1999: 119-25) terecht het belang van de factor taal voor de mogelijkheid tot een Europese democratie. Zijn pessimisme kan men echter alleen bevestigen wanneer hij een groot deel van het politieke leven in meertalige landen, i.e. in de meeste landen ter wereld, in aanschouw neemt. 'Om het eenvoudig te stellen,' schrijft Kymlicka (1999: 121), 'is democratische politiek politiek die in de plaatselijke taal wordt gevoerd. De gemiddelde burger voelt zich enkel gemakkelijk wanneer hij over politieke vraagstukken in zijn moedertaal kan debatteren. Doorgaans is het echter enkel de elite die meer dan één taal vloeiend spreekt en zijn zij het die voortdurend deze talenkennis kunnen onderhouden en ontwikkelen. Zij zijn het die zich gemakkelijk voelen wanneer er in een meertalig kader in een andere taal over politieke vraagstukken wordt gedebatteerd.' Eentaligen, en vooral eentaligen die in een eentalig land wonen, zal dit maar al te plausibel in de oren klinken. In de meerderheid van de landen – die meertalig zijn – hebben veel mensen die willen deelnemen aan de nationale politiek echter geen andere keus dan (uitsluitend of hoofdzakelijk) een taal te spreken die niet hun moedertaal is. Sommigen zijn daar zelfs nog goed in ook. Denk maar aan Nelson Mandela. Toegegeven, alleen een zekere elite zal op deze wijze actief kunnen deelnemen aan de nationale politiek. Maar is het meer dan een elite die zelfs in de moedertaal 'zich gemakkelijk voelt tijdens de debatten over politieke vraagstukken'? Het aanleren van de juiste intonatie, de concepten en kunstgrepen die de deelname in 'iemand's eigen' moedertaal vergemakkelijken, is bijna even moeilijk als het aanleren van een andere taal die men immers vaak hoort. Erger is dat de mensen wiens moedertaal verschilt van het gangbare politieke medium sterk benadeeld zijn bij de politieke communicatie en concurrentie. Dit gegeven vormt een onbetwistbare bron van oneerlijkheid waarvoor geen gemakkelijke oplossing bestaat. Toch mag dit geen onoverkoombare hindernis zijn voor de oprichting van een Europese democratie, mits ten minste het onderwijs van een veelgesproken tweede taal effectief en grootschalig kan worden georganiseerd. In zijn antwoord aan Grimm zegt Habermas (1995: 307) duidelijk dat hij erin gelooft dat de Europese lidstaten op het vasteland daartoe in staat moeten zijn. Ik ook.
- ¹⁰ Buitenlandse waarnemers merken vaak op dat de Belgische constitutionele pogingen ook relevant zijn voor (niet alleen) Europa. De Canadese politico-

Moet Europa Belgisch zijn?

loog Kenneth McRay (1989: 205) waarschuwt er bijvoorbeeld voor dat 'als de verwoede zoektocht [van België] naar een stabiele en meertalige maatschappij op niets zou uitlopen of zou worden gestaakt, dat niet alleen een verlies zou betekenen voor België en Europa in het algemeen, maar ook voor andere meertalige maatschappijen die hetzelfde moeilijke doel nastreven'. De Duitse taalsocioloog Florian Coulmas (1991: 3) beweert dat België's omvorming tot een federale staat 'uiteindelijk op onvoorziene wijze bevorderlijk zou kunnen blijken voor de Europese integratie. Hoewel koning Boudewijn volhoudt dat de nieuwe grondwet een garantie is voor een stevige natie en elke vorm van separatisme uitsluit, beschouwen veel Belgische politici haar als een verzwakking van de Staat. Sommige mensen denken dat dit precies is wat de [Europese] Gemeenschap nodig heeft'. Ten slotte beschouwt de Britse politicoloog Vernon Bogdanor (1997: 66) zowel België als de Europese Unie als 'quasi-federale' pogingen om een multinationale gemeenschap leefbaar te maken; hij merkt tevens op dat 'er enige twijfel moet blijven bestaan over het succes van de Europese Unie en het Belgische federalisme'.

